

KULTŪRA

MENAS ✠ LITERATŪRA ✠ MOKSLAS

SIELOS PRIPILDYMAS

Kas yra žmogaus siela? Kai kurie autoritetingi asmenys tvirtina, kad tai – dujinės konsistencijos (garų arba dūmų) debesėlis, sveriantis keliasdešimt gramų (regis, yra ir pasvėrė, ir matė, ir išmatavę). Kiti sako, kad žmogus sielos neturi – tik etikos normas, kurias diktuoja prigimtis, ir sveikai adaptuotus instinktus, paveldėtus iš laukinių protėvių.

Na, o patys protingiausi yra įsitikinę, kad žmogaus siela – ne kas kita, kaip labai sudėtingi neuronų procesai smegenyse; panašu į elektros instaliaciją, prie kurios mėgėjui nevalia kišti nagų, nes nutrenks.

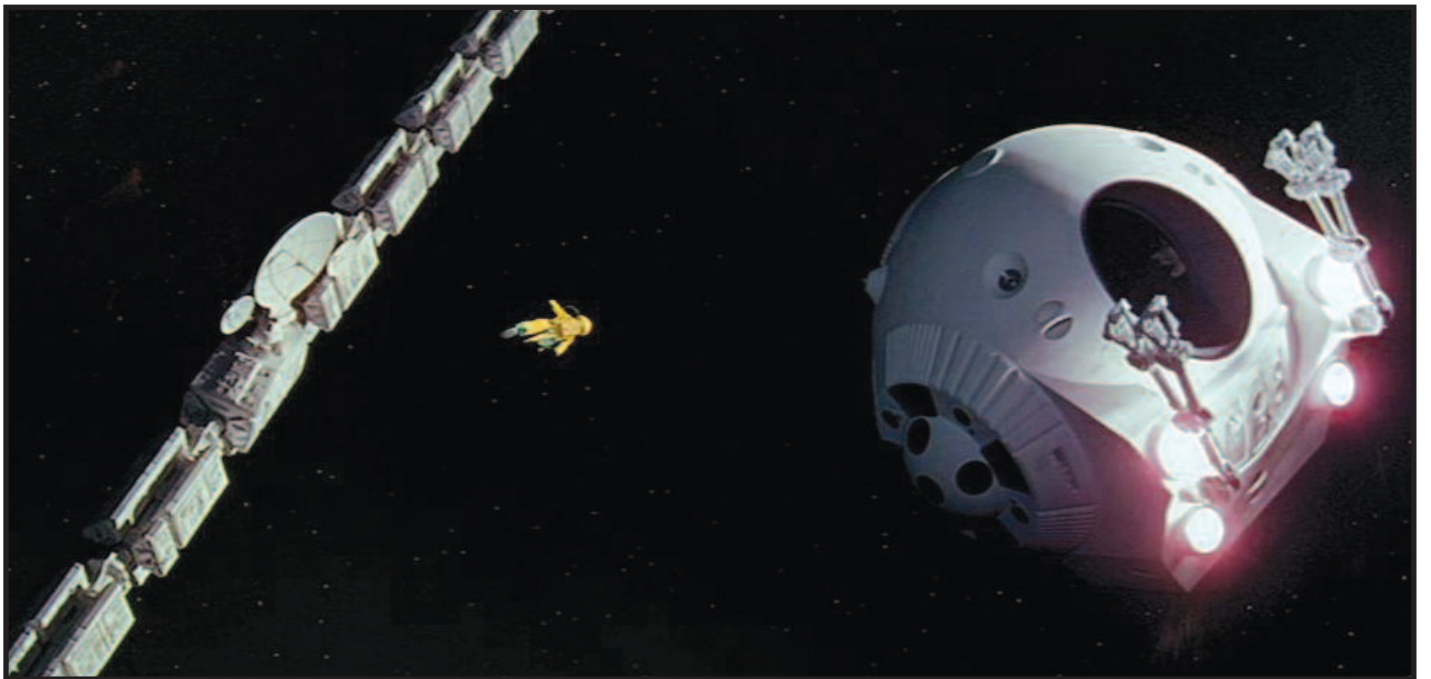
Šiaip ar taip, atrodo, kad žmogaus siela yra itin menkutis, elementariosios dalelės dydžio objektas, kuris nežinia kodėl reikalingas didelei, gerai funkcionuojančiai ir puikiai prižiūrimai žmogaus fiziologinei sistemai – maždaug kaip atsarginis varžtas ar pagalbinis jungiklis, be kurio galima ir apsieiti.

O jeigu yra ne taip?

Jeigu siela yra tokio dydžio, kaip visata?.. Jeigu žmogaus siela dar talpina savyje sielas visų, kuriuos myli – pavyzdžiui, brangaus šunelio, katės (ar net trijų kačių), kėkšto, kuris atskrenda į lesyklą, juodojo strazdo, senos lapės nušturusia uodega, elgetaujantčios naktį prie šiukšlių konteinerių, nudžiūvusio kipariso ir numestos į patvorį rožės?.. Ir jeigu jai būti pilnai, pripildyta, netgi skambančiai nuo kitų gyvybės yra didžiausia prasmė ir laimė?

Kas būtų, jeigu siela nebūtų pripildyta?

Kadaise sapnavau klaikų košmarą. Beorėje erdvėje dairiausi į šalis, bet nemačiau nieko, tik juodą plokštumą – nuo manęs tolo kreida nupieštos žvaigždynų tiesės ir kreivės, ir viskas aplinkui tuštėjo ir šalo. Visata, kurioje esu tik aš viena – nuo manęs pabėgo visos žvaigždės, planetos, ūkai ir kva-

A Space Odyssey – Stanley Kubrick, 1968

SAPNAS

*Aš sapnavau peizažą lyg El Greco:
Danguj, žalsvam stikliniam debesy,
Atsispindėjo kalnas ir šviesi
Žaibų srovė, – ir nebebuvo nieko,*

*Kas skirtų žemę nuo dangaus. Many
Taip pat atsimuša kalnai ir upės,
Ir supas paukštis, ant šakos nutūpęs,
Ir plaukia žydros žuvys vandeny*

*Manosios sielos. Vaikščioju po rojų
Ir giesmes angelo paskui kartoju.*

Henrikas Radauskas

zarai. Ir nieko daugiau nėra, tik siaubinga, juoda plokštuma.

Jausmo, suspaudusio širdį, aprašyti neįmanoma. Baisinga, metafizinė vienvė anapus visatos. Anapus visko, ką suprantu: fizikos dėsnių, natūraliosios atrankos, geometrijos formų, vertybinių sistemų, vaizduotės ir vizijos. Mirusi visata, o joje – pamiršta žmogaus siela. Atskirta nuo visko, kas žmogiška. Gal netgi pati nuo savęs.

Baisu neturėti sielos, baisu turėti tuščią sielą.

O, kad kada nors suprastume, kad mūsų gyvenimas skirtas sielai pripildyti – gal mes būtume jei ne laimingesni, tai bent oresni ir vienas kitą labiau mylėtume!..

Nes juk mūsų gyvenimo laikas – drugelio laikas. Neliks nei margų sparnų, nei nektaro kvapo, nei gėlių, nei saulėlydžių. Tik amžinybė, o jos neišvengsime – mūsų laukia arba tuščia atšalus visata, arba meilės kupina auksinė sielų karalystė.

Renata Šerelytė

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2019 m. suteikė 10 000 Eur paramą šeštadieniniam „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuviybės puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Sielos pripildymas • 2-as psl. Leonas Peleckis-Kaktavičius. Rašytojo užrašai. Kunigas Vladas Požėla • 4-as psl. Astrida Petraitytė. Prieškario žvalgų žygdarbius iš šešėlio ištraukus • 5-as psl. Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė. Ką žada jubiliejinė 2019 Vilniaus knygų mugė • 6-as psl. Giedrė Kazlauskaitė. Silentium. Eilėraščiai • 7-as psl. Antanas Balšaitis. Kalbininkai ir poezija • 8-as psl. Kultūros kronika

Kitame numeryje: Po 20 metų Vilniaus knygų mugės pristatinėti nebereikia • Knygos laureatės, knygos atskalūnės

Redaguoja Renata Šerelytė renata.serelyte@gmail.com • Maketuoja Jonas Kuprys

Rašytojo užrašai

Leonas Peleckis-Kaktavičius

PASAULIO TEISUOLIS GYVENO KUŽIUOSE

Vladas Požela – Kauno kunigų seminarijos klierikas

Stojant į Kunigų seminariją, rektorius Jonas Mačiulis-Maironis paklausė:

– Ar esi giminė to Poželos, kurį sušaudė, ir to, kuris buvo Vidaus reikalų ministeriu?

– Taip, – atsakė būsimasis seminaristas Vladas Požela.

– Tai kaip čia dabar: vienas – bolševikas, kitas – socialdemokratas, trečias – kunigas?

Stojantysis rektoriui pasakė jų krašte populiarią patarlę apie vieną brolių kunigą, kitą – plėšiką. „Na na, pamatysim, pamatysim...“ – tarsi pats sau tarė Maironis ir daugiau niekada prie šitos temos studijų metais negrįžo.

KO LAUKIAT? REIKIA BĖGTI

V. Požela jau trečius metus vikaravo Šiaulių šv. Jurgio bažnyčioje, kai Lietuvoje pasirodė raudonžvaigždžiai. Įdomiausia, ką iš tų baisių metų prisiminė – lietuvių santuokas su rusų karininkais. Jiems specialius leidimus susituokti bažnyčioje išduodavo politiniai skyriai. Ko siekta tokia keista veidmainyste, kunigas taip ir nesuprato, nes tokių santuokų vajus neilgai truko. Netrukus ir amatų bei prekybos mokyklose pasakė: jo, kapeliono, paslaugų nebereikia.

Suėmė V. Poželą 1946 m. rugpjūčio 20 d. Tada jis jau klebonavo Meškučiuose. Atvažiavę saugumiečiai pasidžiaugė, kad į klebonijos pastatą, frontui einant, įleidęs rusų karininkus, sakė norį oficialiai padėkoti. Nusivežė į Šiaulius, į privatų namą Rūdės gatvėje. Ant stalų – šampanas, konjakas, geriausi užkandžiai, užstalėje – koks dvidešimt karininkų. „Vypjim, vypjim...“ (Išgerkim, išgerkim (rus.) – ragina kunigą, vis pridurdami, koks jis mielas, malonus, kol vienas jų pasakė: „Tamsta prie vokiečių kaliniams padėjai, reikia, kad dabar mums padėtum... Nuvešim jus į mišką spaviedot, svarbu, kad teisybę sakytumėt. Mes apsupsim, jus paimsime keiliems mėnesiams... Parapija jūsų maža. Paaukštinsim, viską duosim, viską mes galim...“

Kunigas nustebo, pakilo iš užstalės. Sako, vežėtės čia, norėdami padėkoti, o dabar... Tačiau išeiti jau neišleidžia, paprašo... dokumentų ir nuveža į MGB pastato rūšį, vėliau – į kalėjimą. Iš čia atsидuria Kau- no, vėliau – Vilniaus požemiuose. Dvejus metus juo-

se išbuvo. Keturis teismus pergyveno. Kuo kaltino MGB rūsiuose? „Kad su gestapu bendradarbiavau, būdamas Šiaulių kalėjimo kapelionu, kad išpažinties paslaptis išduodavau, kad apie pabėgimus pranešdavau, kad...“ – vėl iš naujo jaudinasi kunigas, prisimindamas pusės amžiaus senumo įvykius. Labai nesisekė MGB-istams įrodyti, ką buvo prasi-manę. Štai ir vėl Vyriausiasis karo tribunolas, o liudytoja Marija Jaunaitė-Voronova kalba visai ne tai, ko reikia teisėjams: „Kunigas, rizikuodamas gyvybe, mus nuo mirties gelbėjo“. Žydaitė Marija papasakojo, kaip ją, penkiolikmetę Šiaulių kalėjimo kalinę, po naktinio bombardavimo kieme drauge su kitomis užkalbina kapelionas ir pasako: „Ko laukiat? Reikia bėgti...“ Mergaitė pasiguodžia nespėjusi pasinaudoti sumaištimi, eilė prie kopėčių buvusi per ilgą. Kitą dieną kunigas atnešė virvių, pamokė kaip pasidaryti kopėčias, liepė nieko nebelaukti, nes kasdien vis daugiau žmonių vežama šaudyti, o vyriškį, patekusį čia už duonos vežimą į gėtą, paprašė, kad mergaičiukes paglobotų. Pabėgimas pavyko.

Sprendimas priimamas netikėtai. Į ketvirtąjį teismą nebekviečiamas nei jis pats, nei liudytojai. Tik išsiveda į koridorių ir pasako: „Esi nuteistas ypatingojo režimo lageriu dvidešimt penkeriems metams“. Būtų prisipažinęs, ko nedaręs, tik penkerius žadėjo.

Iš tų poros metų Vilniaus požemiuose visam gyvenimui atmintin įstrigo daug šviesių žmonių. „Tokiomis aplinkybėmis, - sakė V. Požela, - žmogus atsiskleidžia iki galo“. Ypatingą dvasinę stiprybę visiems rodė vyskupas Pranciškus Ramanauskas. Visada susimąstęs, susikaupęs. Po ilgų tardymų naktimis – nė žodelio, tarsi nieko baisaus nė nebūtų buvę. Tik pirtyje, kai pamatė vaivorykštės spalvomis virtusią vyskupo nugarą, suprato, kokia nepaprasta jo kantrybė. Po to jau turėdavo pasiruošę šlapių skudurų kompresams, kai parvesdavo iš tardymų.

Kunigui V. Poželai labiausiai įsiminė du tardytojai – sadistas Sarkisjanas ir dar visiškai žmogiskumo nepraradęs Galicinas. Pastarasis tardė ir keltą kunigų, kurie buvo suimti už tai, kad buvo miške pas partizanus. „Mušk kaip šunį, kol prisipažins“, – buvo pasakyta tardytojui. „Girdėjai?“ – paklausia tardytojas, išėjus vienam iš budelių vadovų. Kunigas Stasiulis netikėtai išdrįso papriekiaštauti: „Tamsta, tardytojau, manęs nemuši. Ant tavo krūtinės matau ordinus, kuriuos gavai su ginklu rankoje priešus mušdamas. O aš juk beginklis senis...“ Nuleido galvą tardytojas, nutilo ir papasakojo, kad vienas iš partizanų dirbo jų naudai, parodė jo paliudijimus. O senukui kunigui davė penkerius metus. Sakė: tai viskas, ką galys padaryti.

V. Požela Vorkutoje anglį kasė iki 1956 metų.

„NE PATS TURI AUKŠTINTI SAVE“

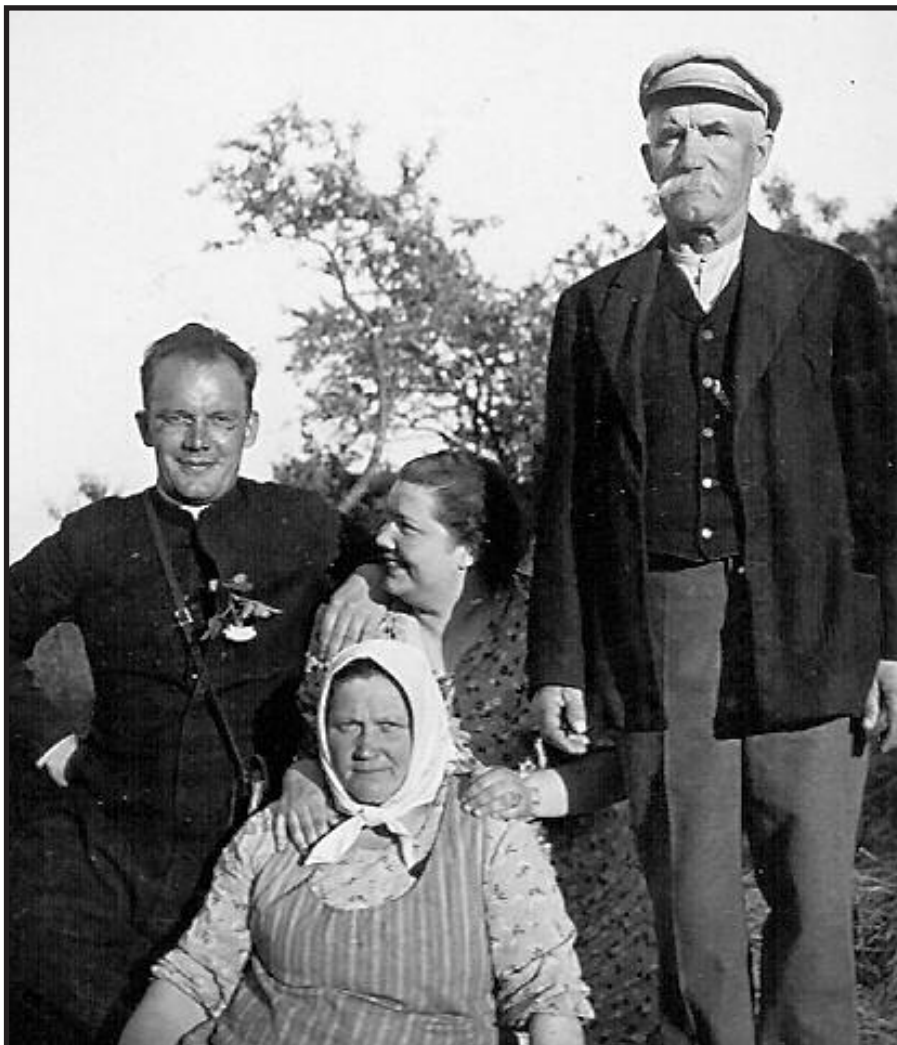
KGB persekiojo kunigą ir sugrįžus į Lietuvą. Nepamiršo Skirsnemunėje, Aukštelėje, Pakampėje. Bene labiausiai buvo žeminamas, kai klebonavo Pakampėje. Šiaulių miesto laikraštyje „Raudonoji vėliava“ pasirodė A. Juro slapyvardžiu pasirašytas straipsnis „Ir dievui, ir gestapui“. „Buvo demaskuotas, gavo, ko nusipelnė“, - pažymėta jame. Kunigas kaltintas išdavyste ir kruvinomis rankomis, vadintas žmogžudžiu. Laikraštį su tuo straipsniu iškabino mokykloje, fermoje ant stulpų. Tačiau reakcija buvo priešinga: žmonės dar labiau pradėjo mylėti ir vertinti.

Vis nepaliko ramybėje televizija, ateistinių laidų vedėjas A. Stuina.

Prasidėjus Atgimimui, ne vienas priekaištavo V. Poželai, kodėl nesirūpinęs reabilitacija. „Ne pats žmogus turi aukštinti save, bet jo darbai turi liudyti“, – buvo įsitikinęs. Gausius

Tvarkydamas „Varpų“ archyvą, suradau 30-ties metų senumo pastabas, užrašytas po to, kai į svečius atsilankė Kužių bažnyčios (Šiaulių r.) klebonas Vladas Požela (1913-1997). Tai buvo ypatingas, netikėtas susitikimas – šis kunigas vienas pirmųjų pasveikino po keturiasdešimt penkerių metų atnaujinus literatūros almanacho leidimą, palaimino, papasakojo apie artimą pažintį su pirmuoju „Varpų“ redaktorium Kaziu Jankausku, Šiauliuose gyvenusiais rašytojais, kitais kultūros ir meno žmonėmis. Ypač brangūs buvo jo prisiminimai, susiję su garsiaja Stanislavos ir Kazimiero Venclauskių šeima, apie kurią jau senokai rinkau medžiagą.

Vis susitikdavome iki pat kunigo mirties 1997 m. balandžio 10 d. Ir Šiauliuose, ir Kužiuose. Vėliau ne sykį bendravome su V. Poželos seserimi Bronislava, gyvenusia Šiauliuose. Manau, kad tai, kas liko užfiksuota užrašuose, gali sudominėti „Draugo“ skaitytojus. Išsaugojau ir kunigo dovanotas nuotraukas.

Jonas ir Rozalija Poželos su vyriausiąja duktą Stanislava ir sūnumi Vladu, jau kunigu

Nukelta į 3 psl.

Atkelta iš 2 psl.

faktus surinko, į Generalinę prokuratūrą kreipėsi Lietuvos žydų kultūros draugija. Ji ir pranešimą gavo, kad V. Požela reabilituotas. Istorinė akimirka buvo tądien, aštuoniasdešimt devintųjų viduvasarį, šalia Kužių bažnytelės stovinčiame namelyje. Reabilitavimo pažymėjimą įteikė tie, kurių artimiesiems ar pažįstamiems kažkada pagelbėjo ištrūkti iš mirties nagų.

Prisimenu dieną, kai drauge su Kužių klebonu V. Požela skaitėme jam skirtus ypač brangius dokumentus ir laiškus. Pasirodo, reabilituoti kunigą norėta jau prieš porą trejetą dešimtmečių. Štai kelmiečio Benjamino Fuksio, gyvenančio Izraelyje, atsiųstas laiškas ir straipsnio Jurbarko laikraščiu „Šviesa“ nuorašas. Tada, 1970 metais, redakcija neįsdrįso paskelbti tiesos apie ilgametį Skirsnemunės kleboną. O juk taip konkrečiai B. Fuksis liudijo: „V. Požela slapta perduoda man geležies pjaunamą pjūklėlį, kad galėčiau atpjauti langą pabėgti iš kameros žmonėms“. Tuomet mirtininkų kameroje sėdėjo dvidešimt keturi kaliniai. Žmogus laiške prisipažįsta visus tuos dvidešimt šešerius metus ieškojęs kunigo, norėdamas padėkoti už netikėtą laisvę ir išgelbėtas gyvybes. Jis nė neįtarė, kad kunigo nuopelnai taip „įvertinti“... O štai čia Izraelyje gyvenančios Fanios Giar-Meškauskienės (buvusios Aleksandravičienės) liudijimas. Ji buvo kaimynų įskūsta ir 1943 metais įmesta į Šiaulių kalėjimą. Kunigas parūpino lietuviškus dokumentus. Jos vyras buvo lietuvis, Radiofono muzikantas. „Jei nori toliau groti Radiofone, žmoną iškastruok“, - buvo pasiūlyta Liudvikui Aleksandravičiui. Atsisakęs taip pat pateko į kalėjimą, kur, anot Fanios Giar, rizikuodamas savo laisve ir gyvybe kunigas V. Požela ne tik rūpinosi perduoti maistą badaujantiems, bet ir atnešė į kalėjimą jos vyrui violončelę, suorganizavo orkestrėlį. Taip atsirado galimybė kasdien matyti žmoną – orkestrantus įleisdavo į moterų korpusą groti.

V. Poželos žinioje kalėjime buvo ne tik koplyčia, bet ir biblioteka, kurioje už knygų buvo nuolatinė maisto slėptuvė labiausiai nusipelnusiems kaliniams. O kapeliono suorganizuotame orkestrėlyje grojo net žinomas kompozitorius iš Vokietijos Šeferis. Išsigelbėjusieji iš to pragaro prisimena orkestrėlį kaip vienintelę dvasinę atgaivą, o kunigą „kaip švyturio spindulį skęstančiam laivui nakties tamsybėje“.

Ir dar vienas beveik legenda tapęs pasakojimas. Vienoje iš kamerų pamatęs išblykusią mergaičiukę, paėmė ją ant rankų ir, šaukdamas vokiškai „atsargiai, šiltinė!“, išnešė už raudonų kalėjimo mūrų. Kunigas buvo neblogas psichologas, žinojo, kad epidemijos baimė paveiks. Beje, toji mergaičiukė – žinomos teatro režisierės Reginos Steponavičiūtės mama.

O štai šį dokumentą pasirašė gydytoja F. Gurvičienė, rašytojai M. Jelinai ir I. Meras: „Mes, žydai, dabartiniai Izraelio piliečiai, pergyvenę klaidius okupacijos metus Lietuvoje, aukštai vertiname Jūsų pasiaukojimą, kai teikėte pagalbą persekiojamam žydui, statydami mirtinam pavojui ne tik savo, bet ir savo artimųjų gyvybę. (...) Mes visuomet minime ir nešiojame savo širdyje vardus tų, kurie sunkiausiais laikais parodė esą tikri žmonės, – neišblėsta jų istorinis atminimas, pagal mūsų tautinę tradiciją jie vadinami ‘Pasaulio Teisuoliais, ant kurių laikosi pasaulis’“.

DUONA SUTANOJE

Kužiai – dvylika kilometrų nuo Šiaulių nutolusi gyvenvietė. Iki karo čia stovėjo labai didinga, graži, dvibokštė bažnyčia. V. Požela klebonavo naujoje, pokaryje pastatytoje medinėje bažnytelėje. Čia daug atsikėlėlių iš visos Lietuvos. Visokių, anot kunigo, yra šeimų – ir labai gražių, gerbiamų, ir nelabai. Pilna bažnyčia būna per laidotuves. Štai ir tą devyniasdešimt penktųjų dieną, kai čia lankiausi, į atlaidus Kužiai panėšėjo, išpažinčių dvi valandas klausė. Nepamiršta klebonas viešai pakalbėti, ką gero žmogus yra padaręs, visada aukštai iškelia motinystę. Tačiau yra susirūpinęs, kad, nors tikyba mokykloje ir dėstoma, nėra šeimos atsparos – tėvai ilgai nematę bažnyčios, apeigų. Yra pastebėjęs: žmogus mieliau renkasi tą, kas draudžiama. Sovietmečiu bažnyčia buvo lankoma nepalyginti gausiau. O tuoktis anuomet į mažą bažnytkaimą suko ir suko jaunieji.

Kužiai – ir didelė žydų genocido vieta. Netoli

Viena paskutinių Kužių klebono Vlado Poželos nuotraukų. Nuotraukos iš Leono Peleckio-Kaktavičiaus asmeninio archyvo

miestelio esančiame miške ilsisi devyni tūkstančiai žydų. Sovietmečiu neskubėta tinkamai sutvarkyti tragiškąją vietą. Kužių klebonas V. Požela parodė pavyzdį, paaukodamas tam šešis tūkstančius rublių – viską, ką jam kaip kompensaciją priskaičiavo už Vorkutos gulagus. Pats Dovas Šilanskis, Izraelio Kneseto pirmininkas, su aštuoniais Kneseto deputatais buvo atvažiavęs padėkoti.

– Aš gelbėjau ne tik žydus ir ne specialiai žydus, – sakė kunigas šių eilučių autoriui. – Tautybė buvo visai nesvarbu. Gelbėjau tuos, kuriems grėsė didžiausias pavojus, kuriems tos pagalbos daugiausia reikėjo.

Okupacijų siaubai neaplenkė ir artimųjų: 1941 metais Sibiran buvo išvežta sesuo su šeima. Svainis mirė lagery 1943, sesutė – 1953 metais.

Kunigas pasakojo, kad su dideliu jauduliu širdyje visada peržengia šv. Jurgio bažnyčios slenkstį – savo jaunystės maldos namus. „Kokia išpūdinga šios parapijos istorija, – sakė V. Požela. – Arkivyskupas Skvirckas visada kaip pavyzdį jos metraščius rodydavo. Deja, buvęs „Raudonosios vėliavos“ redaktorius, didysis ateistas Alfonsas Šidlauskas įžūliai išviliojo juos iš vargonininko...“ Kunigas pasakojo, kad tas pats Šidlauskas, iškreipdamas faktus, paskelbė apie bažnyčią daug netiesos. „Tegul pasako dabar visiems, kur jis padėjo tuos dešimtmečius kauptus metraščius“. O savo šmeižikams jis jau atleides.

„Kas tu bebūtum, visų pirma turi būti žmogus“, – mėgti V. Poželos žodžiai. Pasakojo, kad vienoje kameroje sėdėjo su Kaziu Boruta. Pateko rašytojas ten atsitiktinai, galima sakyti, studentavimo laikų bičiulės poetės Onos Lukauskaitės dėka. Kodėl ji patvirtino, kad K. Borutos veikia priešbolševikinėje organizacijoje, iki galo sunku nuspėti, tačiau kunigas liudytojas, ką iš tardymo sugrįžęs papasakojo pats K. Boruta: „Tokie prieteliai buvom, o ji prie tardytojo sako: ‘Kazimierai, aš tave specialiai išsaugojau Lietuvai’. Atseit, kad nedirbčiau bolševikams, kad likčiau švarus... pasėdėk...“

Sukdavo ir sukdamo klebonijon žmonės. Iš tolimiausių kaimų. Ir tuoktis, ir pasitarti, ir, jei bėda užgriuvo, – žino, kad V. Požela visada padės. Kunigas lyg tarp kitko papasakoja, kad gal prieš penkerius metus bažnyčioje pakalbinęs senuką labai gražiu jaunu veidu. Žmogus su lazda, žilutėlis, tačiau neap sakomai šviesus, be raukšlės veide. „Kiek gi jums metų?“ – paklausė klebonas. „Devyniasdešimt“, – atsakė. „Kodėl gi toks jaunas atrodo?“ „Aš tamstai pa-

slaptį pasakysiu: per visą savo gyvenimą ant nieko nesu supykęs“.

Atmintyje vis iškyla kažkuriame iš V. Poželos asmeninio archyvo laiškų perskaityta eilutė: „Sutanoje įsiūtose giliose kišenėse kalėjimo kapelionas nešdavo kaliniams duoną“.

Ilgamečio Kužių bažnyčios klebono V. Poželos, sovietmečiu patyrusio tokią skriaudos, garbės pažeminimo ir blogybės naštą, kokią tik galima užkrauti žmogui, nebesutiksime. Tačiau Lietuvai atgavus nepriklausomybę jį dar spėjo pasiekti ne tik garbingas apdovanojimas, bet ir žmogiškoji padėka.

„Kas tu bebūtum, visų pirma turi būti žmogus“, – tai žodžiai, kuriuos šių eilučių autoriui pasakė kunigas V. Požela. Šiandien juos pakartojo jo jauniausioji sesuo šiaulietė Bronislava Poželaitė-Katinienė, pridurdama, kad tai buvo mėgstami brolio žodžiai.

Grazų gyvenimą nugyvenusio V. Poželos asmeninės relikvijos saugomos čia, kukliame sesers namelyje. Tarp keliolikos tomų nuotraukų – vienintelis vyriausybinis apdovanojimas: Žūstančiųjų gelbėjimo kryžius. Čia ir Pasaulio teisuolio medalis, atgabentas iš Izraelio bei dar vienas Kneseto pirminko įteiktas apdovanojimas.

Savo testamentu kunigas V. Požela visą turtą paliko sesei. Nei pinigų, nei brangenybių tame dokumente neužfiksuoja. Liko tik senos fotografijos, knygos, išsaugoti laiškai.

B. Poželaitė-Katinienė su broliu Vladu buvo itin artimi. Į jos namus sugrįžo iš gulagų Vorkutoje, čia buvo dažnas svečias, kai kunigavo Pakampėje, Kužiuose. 1945 metais Vladas sutuokė ją su Juozu Katinu, pakartotinai – ir po penkiasdešimties metų. Brolis ir jų dukras labiau nei bet kas mylėjo.

Tiesa, yra ir kita pusė: brolių suėmus, prasidėjo bėdos. Nors Kaune buvo įgijusi vaikų darželio auklėtojos kvalifikaciją, netrukus po to, kai suėmė brolių, pokarinių Šiaulių švietimo skyriaus vedėja Simanavičienė ją pasikvietė ir pasakė: „Darželyje jums ne vieta“. Kai vyras per pažįstamus surado darbą miesto bibliotekoje, nors ir sekėsi, po pusmečio bibliotekos vedėja paaiškino: „Toliau dirbti jums čia negalima“.

Daug kur kreipėsi, bet – kaip į sieną. Ne tik darbo negavo, tačiau kas mėnesį ateidavo patikrinti iš KGB.

– Neužmiršdavo pasiteirauti, kur dirbu, paklausinėdavo apie brolius Vladą ir Vytautą, – pasakojo ponia Bronislava. – Nors Vytautas iš JAV rašė laiškus svetima pavarde, jie vis tiek viską žinojo.

Vyro nelietė. Gal dėl to, kad profesija neutrali. Tiesa, daktaras Juozas vis dėlto taip pat turėjo progą sužinoti, kad ir jis įrašytas į juodus sąrašus. Jis buvo kandidatas į deputatus, jau ir plakatai su jo pavarde ant tvorų buvo užklijuoti, kai netikėtai pasikvietė ir pasakė: „Jūs neturite teisės“.

Ne sykį palietė šią šeimą ir ant kunigo V. Poželos drabstyti purvai. Sovietinėje spaudoje įtikinėta, kad dvidešimt penkeriems metams kalėti ypatingojo režimo lageryje nuteistas dvasiškis V. Požela nusi-kalto, nes, būdamas Šiaulių kalėjimo kapelionas, bendradarbiavo su gestapu, pasakydavo išpažinties paslaptis, pranešdavo apie rengiamus pabėgimus. Tiesa, jį teisiant Vyriausiąjame karo tribunole liudytojais pasakojo apie V. Poželos nuo mirties išgelbėtus žmones. Deja, nepadėjo.

B. Poželaitė-Katinienė pasakojo, kad brolis Vladas visada buvo taurus žmogus ir nemėgino įrodinėti valdžiai, jog yra neteisingai nuteistas. Netgi po to, kai dar 1970 metais, būdamas Skirsnemunės (Jurbarko r.) klebonas, sulaukė iš Izraelio laiško-padėkos apie išgelbėtą gyvybę dvidešimt keturiems mirtininkams. Kunigo rehabilitacija, jau prasidėjus Atgimimui, pasirūpino žydai, nors V. Požela gelbėjo kiekvieną, kuriam grėsė didžiausias pavojus, tautybė neturėjo jokios reikšmės.

SESUO IR SVAINIS MIRĖ SIBIRE

Sovietinė valdžia sujaukė ir kitų Poželos šeimos narių likimus. Ką reiškia nauja tvarka, spėta pajusti dar pirmosios okupacijos metais. Šeimos galva, 57 hektarų ūkio savininkas Jonas Požela Steigviliuose (Pakruojo r.) mirė 1940 metų pradžioje, regis, tuo išgelbėdamas žmoną Rozaliją ir jauniausiąją dukterį Bronislavą nuo Sibiro.

Nukelta į 8 psl.

Prieškario žvalgų žygdarbius iš šešėlio ištraukus

Astrida Petraitytė

Nacionalinė televizija Vasario 16-ąją, be kitų laidų ir transliacijų, pažymėjo dokumentiniu filmu „Šešėlių frontas“. O šio filmo oficiali premjera „Lietuvos žvalgyba 1918–1940“ įvyko ankstėliau, 02 12, Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (ne jos mažytėje Kino salytėje, bet solidžioje Konferencijų salėje, šia proga kimštinau prisikimšusioje).

filmo peržiūrą biblioteka žiūrovus pakvietė kartu su Valstybės saugumo departamentu (VSD). Nors pastarasis tarp filmo kūrėjų, regis, neišvardijamas, bet, galima suprasti, kad bent „šešėlinį“ įkvėpėjo vaidmenį atliko. (Filmo režisierius Rolandas Leonavičius, scenarijaus autoriai – Arvydas Anušauskas ir Rūta Laukaitytė, scenarijaus konsultantas Aidan Puklevičius.)

Premjerinis renginys pradėtas ir sveikinimo padėkos žodžiais, ir įvadinio filmo aptarimu. VSD direktorius Darius Jauniškis pirmasis tarė žodį, primindamas, kad apie šiandienos žvalgus ir jų sėkmės istorijas filmus galima bus kurti ateityje, dabar jie turi likti šešėlyje ir toliau kautis su šešėliais. Kalbą jis užbaigė gausiam filmo kūrėjų būriui bei jų talKininkams (pvz., Lietuvos centrinio valstybės archyvo atstovui) įteikdamas padėkos raštus.

Oficialiems sveikintojams atstovavo ir Vytautas Bakas, Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas. Jis ypatingą dėmesį atkreipė į šiandienos saugumo darbuotojų nuolat patiriamą riziką, kai už pasiaukojamą darbą, viešojo intereso gynimą kai kada ir teismo bylos keliamos...

Po šių oficialių pasisakymų vakarui vadovavęs dr. Norbertas Černiauskas priešpremierinei diskusijai (apie filmą ir jame gvildenamą problematiką) pakvietė istorikus dr. Arvydą Anušauską, dr. Ingridą Jakubavičienę ir dr. Kęstutį Kilinską. Trys kalbėtojai, galima sakyti, netrukus „persikėlė“ ir į ekraną – jie bei renginyje nedalyvavęs istorikas iš Klaipėdos dr. Vyngantas Vareikis įvairius tarpukario žvalgybos/saugumo aspektus gvildeno ir filme. Tad iškart prie jo galime ir eiti.

„Šešėlių fronte“ greta ekspertų komentarų, archyvinų kadrų nemažai regime ir animacijos – dailininkas Gediminas Skyrius nespaltvotais piešiniais iliustruoja ne vieną istorinį epizodą. Regis, kūrėjų komanda tuo ypač džiaugiasi, filmo kvietime-anonse pažymėta: „Išskirtinis filmo bruožas – modernioji kino animacija.“ (Vis dėlto žinant, kad dokumentikoje pastaruoju metu „madinga“ insceniavimas, galima pafantazuoti, kokios intrigos ir šiame filme būtų galima pasiekti įterpiant vaidybinius epizodus...)

Lietuvos geopolitinė situacija nuo pat Vasario 16-osios akto paskelbimo (filmas šiuo dokumentu ir pradėdamas), kaip žinome, buvo komplikauta – ne tik daug neaiškumo, nepatyrimo, bet ir priešiškos jėgos skverbiasi iš įvairių pusių, tad valstybės saugumo/žvalgybos tarnyba buvo būtina. Kadangi man tų sąvokų skirtis ar tapatumas iki galo liko neaiškus, jau po filmo žvilgtelėjau į VSD tinklalapį, pasitikslinau šios institucijos ištakas (taigi, galime suprasti, kad įvardijimai, o ir pati struktūra kito): „Nepriklausomos Lietuvos valstybės kūrimosi pirmojo etapo (1918–1922 m.) specifika lėmė, kad kariuomenėje įsteigta slaptoji tarnyba, tuomet vadinta Žinių dalimi, 1918 m. spalio 27 d. virto gerai organizuota įstaiga – Žvalgybos skyriumi“*.

Ir filme pristatomas pirmasis žvalgybos vadovas (1918 m. spalio 27 d. – 1919 m. gegužės 12 d.) Jonas Žilinskas, kūręs tarnybą tarsi „iš nieko“. Pradžią buvusi: kambarėlyje vienas telefonas, vienas, ne pats prabangiausias automobilis... Bet pažangos greit pasiekta įvairiose srityse – ne tik materialios įrangos, bet ir profesinės meistrystės. Žinoma, mus suintriguos šios institucijos paslaptingos operacijos, kai kurie pikantiški momentai. Štai, pavyzdžiui, imtasi kaip agentės verbuoti moteris, ir tai davė apčiuopiamos naudos. Kaip legendinė „šnipė“ pagarsėjo Marcelė Kubiliūtė – nemažas ir jos nuopelnas, kad atskleisti lenkų organizacijos POW planai su rengti Lietuvoje perversmą (tiesiog išnešti iš būstinės atitinkami dokumentai).

Kadras iš dokumentinio filmo „Šešėlių frontas“

Ne vienam turbūt bus netikėta patirti, kad kuriantis žvalgybos tarnybai, svarbų vaidmenį suvaidino Liudas Gira, vėliau tapęs „pažangiu“ kairiuoliu. Pasitelkime ir internetinius šaltinius: „Trumpą laiką [1919 m. antroje pusėje atvykęs iš Vilniaus į Kauną – A. P.] ėjo Krašto apsaugos ministerijos Žvalgybos skyriaus viršininko pareigas, vėliau buvo paskirtas Marijampolės apskrities viršininku. Likvidavo lenkų karinės organizacijos (P.O.W) rengiamą perversmą.“** (Apie Lietuvos žvalgybos išsiskverbimą ir pačioje Lenkijoje prieš filmą ir jame kalbėjo kaimyninės šalies archyvais domėjęsis Kilinskas).

Daug dėmėseio „Šešėlių fronte“ skirta – istorijai taip lėmus – Klaipėdos kraštui. Ir vadinamasis 1923 m. sausio „sukilimas“ sėkmingai įvyko būtent žvalgybos parengiamųjų veiksmų dėka – prancūzų po Pirmojo pasaulinio karo administruotas kraštas prijungtas prie Lietuvos.

Galbūt kulminaciniu filmo momentu galima laikyti „mažą Niurnbergo“ epizodą: 1934 m. Kaune vykusią „Neumanno-Sasso bylą“, tiesiog – nacių teismą, pirmąjį Europoje! Mat Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, nacionalsocialistų partijos analogai (nors ir kitaip pasivadindami), šių dviejų veikėjų vadovaujami, susikūrė ir Klaipėdoje. Žvalgybos profesionalaus darbo dėka – sugebėta užverbuoti agentų pačiose partijose – surinkta pakankamai įkalčių, rodančių planuojamą perversmą, Klaipėdos krašto „grįžimą Vokietijon“. Apie tai daugiausia išgirdome iš Jakubavičienės, kurios daktarinės disertacijos tema, kaip ji pasisakė pokalbio prieš filmą metu – „Lietuvos vokiečių nacionalsocialistinė veikla (XX a. 3–4 dešimtmečiuose)“.

Dar viena antivalstybinė jėga, kurią ir išaiškinti, ir „nukenksminti“ teko Lietuvos žvalgybai – gana gausus komunistinis pagrindis. Vis dėlto gal net pavojingesni už idėjinius komunistus buvo tie „legalūs“ inteligentai, uoliai lankę Sovietų Rusijos ambasados Kaune vaišes, vykę paturistaut Maskvon,

mielai naudojęsi sovietiniu lepinimu – pavyzdžiui, Petrui Cvirkaui už „Žemę maitintoją“ 25 tūkst. rublių premija skirta dar, regis, prieš pasirodant romano vertimui į rusų kalbą... Tiesa, būtų magėję iš filmo patirti daugiau konkrečių Lietuvos žvalgybininkų žingsnių – bent perspėjimų vyriausybei ir siūlymų, kaip šis „sovietų meilės“ pavojus turėtų būti užkardomas...

Filme kaip atskira problema paminimas ir 1926-ųjų perversmas – perspėjimų tuometei valdžiai, regis, būta. *Post factum*, t.y. po perversmo, valstybinis saugumas vykdęs autoritarinio režimo užduotis.

Tragiškieji Lietuvos įvykiai, istorikų akcentuota – ne žvalgybos nesėkmių nulemti; ši institucija dirbusi profesionaliai. Klaipėdos krašto atplėšimą 1939 m. kovą, Sovietų sąjungos ultimatumo priėmimą 1940-aisiais nulėmė politikų, vyriausybės sprendimai ir geopolitinė situacija...

Į 40 minučių filmą autoriai „supresavo“ gana daug informacijos; atrodo, kad buvo galima plačiau, erdviau užsimoti – ir valanda nebūtų prailgusi, istorinę faktografiją „pikantiškesnėmis“ (ar tiesiog konkretesnėmis) situacijų detalėmis pamarginus.

Beje, baigdamas diskusiją prieš filmą, Černiauskas visų kalbėtojų pasiteiravo: kas dar liko nepardyta, kokių faktų, idėjų likę būsimiems filmams. Pasiūlymai, ko gero, verti kinininkų dėmesio. Būtų prasminga sukurti bendrą lietuvių-lenkų-vokiečių filmą, tarpukario situaciją įvertinant iš skirtingų kampų (Anušauskas); intriguojanti būtų Pupų Dėdės – policijos agento Petro Biržio istorija (Kilinskas); verta pasidomėti dvigubų ir net trigubų agentų atvejais, Lietuvos gebėjimu juos perverbuoti (Jakubavičienė). □

* <https://www.vsd.lt/veikla/istorija/lietuvos-saugumo-tarnyba-1918-1940-metais/>

** <http://www.vilnijosvartai.lt/personalijos/liudas-gira/>

Prieš filmo premjerą. Kairėje – istorikas dr. Arvydas Anušauskas.

A. Petraitytės nuotr.

Ką žada jubiliejinė 2019 Vilniaus knygų mugė

Laimutė Vasiliauskaitė-Rožukienė

MUGĖS TRADICIJOS IR ATRADIMAI

Šiemet mugės rengėjai nusprendė, kad po 20 gyvavimo metų jos pristatinėti nereikia ir ilgai nesukę sau galvos taip ją ir pavadino „Po 20 metų Vilniaus pristatinėti nebereikia“... Per spaudos konferenciją Litexpo Muzikos salėje viena kitą keitė nespaltvotos per tuos dvidešimt mugės metų užfiksuotos jų pačių atrinktos fotografų akimirkos. Monika Lu muzikiniu intarpu taikliai pastebėjo, kad per tą laiką ir vaikai jau tapo rašytojais.

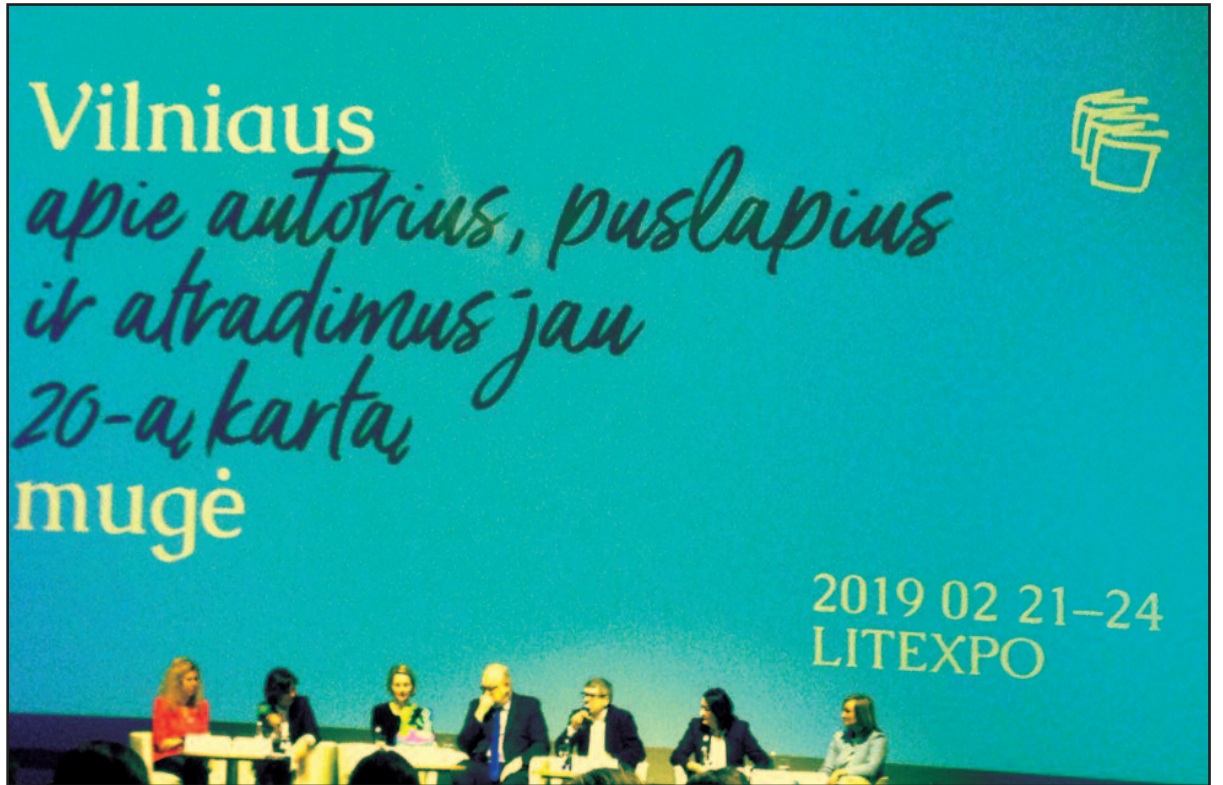
Muzikos salė palyginti jauna: ji šiemet švenčia penkmetį. O kiek salių bebūtų, visos per mugę užpildomos. O jei būtų jų dar daugiau, ir tos būtų sausakimšos, nes Lietuvoje Vilniaus knygų mugė tapo panašiai kaip latviams Dainų šventė: tarptautiniu (nepasididžiuoja atvykti garsūs pasaulio rašytojai, knygų iliustruotojai) ir socialiniu reiškiniu (susirenka visos ambasados, lietuviai iš užsienių namo grįžta), susitinka ir nebeegzistuojančių leidyklų kolegos (ir jų skaitytojai) – kaip kokioje kosmoso erdvėje...

„Mugės kaita ir yra jos išlikimo sąlyga“, – kalbėjo Gytis Vaškelis, Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos leidybos skyriaus vedėjas. Kas nauja šiemet? *Trumpų dvikovų turnyrai – šortai*. Jie nekelia pavojaus, nes jų metu niekas nežus: per 15 minučių knygos autorius ir jo kritikas turi atskleisti to kūrinio formalumus. Mugės tradicija – šeštadieninė jos spūstis. Pvz., Taline ir Rygoje knygų mugės masinėmis netapo gal todėl, kad estai skaito ištisus metus, o į knygų mugę ten renkasi daugiausia leidyklos. Sociologai gal patyrinės tą reiškinį dar kartą... Pasak G. Vaškeli, ne kinas Lietuvoje yra pagrindinis menas, o vis dėlto literatūra. „Jei šitą užmiršime, šiame atviraime pasaulyje visokios audros gali mus ir nupūsti, o optimistiškiau kas?“ Šiemet mugė gali pritraukti 70 000 lankytojų, nes be gausybės renginių, parodų, filmų, instaliacijų, kūrybinių dirbuvų, forumų ir diskusijų ir kt., „tokios prašmatnios sekmadieninės programos dar neturėjome“, kaip ir tokios stiprios jubiliejinės visos mugės programos.

„Knygų mugė – valstybinės reikšmės reiškinys“, – pasakė Aušrinė Žilinskienė, Lietuvos literatūros instituto atstovė. Ji ištyrė Facebook apklausą: mugės formulė – tradicijos ir atradimai. Bus per 500 įvairių renginių. Pvz., *Diskusijų klubas* mugėje gyvuoja nuo 2008 m. Jį įkvėpė Rolandas Maskoliūnas ir šviesios atminties Leonidas Donskis. Nuo žemininkų poezijos iki 2020 m. (kai jie visi taps šimtamečiai), o Alfonsui Nyka Nyliūnui šiemet 100 m. Bus diskutuojama, kas užkeikė novelę (novelistų Lietuvoje – mažuma) ir kaip ją atkerėti. Viena aktualiausių diskusijų – apie kūrėjo laisvę saviraiškai ir jo atsakomybę, taigi apie Mariaus Ivaškevičiaus romaną „Žali“.

Amžinos diskusijos suksis ir apie Europą bei jos tapatybę. Ir apie tai, kad 2022 m. Kaunas – Europos kultūros sostinė – „verčia naują puslapį ir nebeneri jokių laikinumo etikečių“. Nuo 2011 m. I rūmuose rodomi kino seansai tiems, kurie nori pailsėti nuo mugės šurmulio, o III salėje – parodos, dar – *Autoriai skaito, Knygos meno rinkimai*. Šiemet *Rašytojų kampas* dedikuojamas šviesios atminties režisieriui Eimuntui Nekrošiui. Kokia puota be svečių? Jų bus. Atvyks garsi latvių rašytoja Nora Ikstena su romanu „Motinos pienas“, 2014 m. Jelgavos premijos nugalėtojas Jānis Jo evas, nyderlandų rašytojas Hermanas Kochas su knyga „Vakarienė“, daugelį domina vokiečių rašytojo knyga „Pražuvėlis“.

Ar galite sukurti knygą? Atėjus į studiją pas Sigutę Chlebinskaitę, veikiausiai neįmanoma jos nesukurti. Visos pasaulio garsenybės, kurias ji šiemet kvietė, atvyksta. Prancūzų iliustruotoja Elena Selena, legendinė asmenybė Marion Bataille ir japonas Katsumi Komagata su žmona (viešės studijoje dvi meistriškumo valandas, kas norės sudalyvauti, teks registruotis). 5.1 salėje vyks pokalbiai su jais

Spaudos konferencija, skirta 2019 m. Vilniaus knygų mugėi.

L. Vasiliauskaitės-Rožukienės nuotr.

apie grafiką. 50 renginių, 10 svečių *Knygų šalies programai*.

Apie literatūros dialogus. Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas atsigręžia į Lenkiją. Kaip visada vyks renginiai ir už mugės ribų. Vilniaus paveikslų galerijoje bus įteikta a.a. Algio Kalėdos premija laureatui Tadeuszui Bujnickiui, VU bibliotekoje sutikta knyga apie Algirdą Julijų Greimą, kt.

Skaiciai įspūdingi. Mugės susitikimų erdvė – višumenės nuotaikų ir nuomonių atspindys. Per 20 m. būta 400 svečių, 5 200 dalyvių, 5 700 renginių, per milijoną lankytojų. Šiemet laukia 540 renginių, 200 susitikimų su autoriais. LRT studija persikels į 5.1 salę, šalia bus LRT taškas – tiesioginės transliacijos. Bilietai internetu tradiciškai pigesni, kaip visada kursuos nemokami autobusai nuo Arkikatedros, o šiemet – ir specialus autobusas nuo Ozo gatvės.

Penktadienis šiemet bus ilgesnis – paskutinis autobusas nuo mugės pajudės 11 val. v. Muzikos salėje, kuri šiemet švenčia penkmetį, nuo 8 val. v. suteikta laisvė muzikai. Šiemet nebus skaidymo į žanrus. 75 stendai skirti *hip hopo*, klasikos, pop muzikos, kt. atlikėjams, kurie po koncerto galės susitikti su melomanais, kalbėtis, dalinti autografus ant ką tik „iškeptų“ kompaktinių plokštelių. Bus galima susitikti ir su Eurovizijos laureatais. Skambės Tautinės giesmės aplink pasaulį instaliacija... Sekmadienį – erdvė su kilimais skirta vaikams. Penktadienį nuo 9–11 val. va-

karo – specialus mugės jubiliejinis renginys: poezijos skaitymai derės su muzika. Pvz., Agnės Žagrakalytės posmai, Sauliaus Petreikio muzika. Visų jubiliejinių renginių pagal skonį ir poreikius išvardyti neįmanoma, todėl būtina atidžiai išstudijuoti spalvingą ir gausią Mugės programą (yra ir internete, nors ten dar nežiūrėjau, sako, yra ir svečių biografijos).

Kas bus dar po 20 metų? Lolita Varanavičienė, „Tyto albos“ vadovė, apgailestavo, kad nieko nėra rizingiau, kaip prognozuoti ateitį. Ji žinanti, kad jos pačios ten jau tikrai nebebus. Ir kad dabar labai svarbu pagalvoti apie mecenatystę: mat pasikviesti vieną užsienio autorių kainuoja 18 000 eur. Kad svarbu steigti kūrybinio rašymo erdves, leisti lietuviškas knygas ir kitomis kalbomis (pasauliui ir ne lietuvių kalba). Kokie esame ištvermingi, byloja tokie skaičiai: vidutinis vienos knygos tiražas Prancūzijoje yra 5 000, Ispanijoje – 3 000, Bulgarijoje – 500 egz. O Lietuvoje – 1 500–2 000 egz. O juk Ispanijoje 46, 5 kartų daugiau potencialių skaitytojų gyvena nei Lietuvoje.

P. S. Ištvermingiausi ir mūsų rašytojai. Ir kaip jie sugeba, be visų kitų darbų, kasmet mugei iškepti po knygą (ar net kelias, pvz., V. V. Landsbergis). Visi Facebook draugai (ir ne tik) laukia A. Tapino „Prezidento“, R. Šerelytės „Izabelės“, kitų knygų. Ko norėtume per kitus 20 metų? „Svarbiausia – mugės lankytojai: jei jiems įdomu, mugė ir toliau gyvuos“, – pabrėžė Gytis Vaškelis. □

Muzikos salė šiemet švenčia savo penkmetį

GIEDRĖ KAZLAUSKAITĖ SILENTIUM

Bėgiojimas parke

Sraigės ant tako: kai kurias sutraiškė mašinos ir dviračiai.
Vis negaliu prabėgti ramiai, atplėšiu jas nuo asfalto
nustumiu kita kryptimi, kišuosi į karmos reikalus. Iš tikrųjų bijau juk
kad nepralenkty manęs. Šilkinė mamos suknelė: ruda,
su baltais žirniukais
į kurią įsikniaubdavau dar nepradėjus gyventi.
Žirniukus skaičiavau, bet nepabaigiau.
Tarsi ievų žiedlapiai žemėje: jie.

Ir atrodo, kad patyriau visus jausmus, nebetrokštu
plojimų nei medaliono su garbana, riterių meilės
atskirties nuo visų ir auksinio
kalbančios papūgos narvelio, kuriame galėčiau čiulbėti;
glostymo (ir prieš plauką), batų Achilo kulnais.

Užuot žirniukus suskaičiavus, raides sau dėlioju
lėtai, senoviniam telefone, ir tai padeda užmušt beprasmybę.
Nebetrokštu patirti daugybės dalykų, kurių taip ilgėjaus –
jūros man nebereikia, šalių svetimų, namų
muzikos kažį kokios – jos iš viso gali nebūti.

Nebetrokštu išmokti kalbų, susipažinti
su įdomiais žmonėmis, gyventi prašmatnų heteros
arba kilnų asketės gyvenimą.
Man nebereikia vaikų, vis tolstu nuo jų ir artėju
link bergždžios interneto vienatvės.

Nebeperku knygų, apie kurias taip svajoju; gardumynų,
kurių neįpirkdavau.
Kraujas iš nosies nebeteka niekad nuo fleitų pūtimo.

Visos didžiosios aistros jau pragyventos, ir nieko didingo
po saule jau nebebus: žinoti arba suprasti
irgi atrodo gviešimasis į nuosavybę.

Nebetrokštu mylėti Dievą visa širdimi, neabejoju jo buvimu,
nesilaikau
jo įsakymų: nesiekiu naujų žvaigždučių savo milinės antpečiuos,
nelaukiu, kad drąsiai atjotų pavasaris.

Šokdama į upę nuo tilto, kurį nuolat sapnuoju
dėl simbolinės savo gimties, nirimo į vaisiaus vandenį
grįžimo į įsčias ir krikšto kartojimo –
trokštu tik jausti: esu gyva,
ir vanduo mano sielą aplieja.

Silentium

Nieko dramatiška neįvyko – tu nepasikeitei statuso,
neatsiliepei į aktualią diskusiją, neišėjai į gatves
su transparantu, nevirtai blizgiųjų viršelių heroje
(nors efektai nesudėtingi; tiesa, nežmoniško vulgarumo).

Tik iš lėto gyvenai tą kitiems nesuvokiamą, iš pažiūros,
matyt, nepakeliamą gyvenimą, kai naktį riksmu

pabundama nuo košmaro: pasileido sarginis šuo,
simbolizuojantis tai, kas nuolat slepiama –
daug kam jis gali perkąsti gerkles.

Ukrainoje vyko revoliucija, socialiniai tinklai užė
ir visi bent kiek asmeniškai įrašai tuo metu
atrodė juose apgailėtina. Jie tuokėsi barikadų fone, jie
ėjo su veidrodžiais prieš Berkutą; vaikas vėlavo kalbėti,
ir mes tąsėme jį pas daktarus, kurie negalėdavo
pasakyti nieko, tik tiek, kad reikia turėti vilties.

Užtat ji atpažindavo savo vardo raides

ant televizoriaus ir skalbimo mašinos, džiaugsmingai
jas tardama: kalbėjo kažkaip japoniškai,
tikriausiai buvo išmokus iš animacinių filmukų
youtube. Tačiau buvo aišku – ji nekalba, kad
nepapasakotų kam nors ko nereikia,
ir mes išgyventume.

Buvo šalta žiema, pradinukų neleisdavo į mokyklas,
o mes veždavom jį į darželį: kad galėčiau nueiti
į seminarus, iš kurių prisimenu tiek, jog per langų stogus
matėsi Bernardinų kryžius; atrodė, ištiesus ranką pasiektum,
prisirištum fantazijų arklį. Kankino letargas, lyg būčiau
dešimtmetį niekur nėjus, nemačiusi miesto;

žmonės atrodė kitokie, jau labai progresavę,
o vis dėlto disonuojantys po asimetriškais
klasicizmo skliautais. Vėlavau su disertacija,
net motina jau netikėjo manim, sakydavo:
„Kam tau tie mokslai.” Sapnuodavau, kad ji suseka,
kaip mes gyvenam – smerkia, reikalauja skyrybų,
rauda, terorizuoja, o mūsų baltas agresyvus
sarginis šuo pasileidžia, jis gali užpulti žmones:
reikia slėptis, kad nepapjautų.

Net jei gyvenom urve (katakombų įvaizdis per taurus),
Maidano šešėlių teatre vis pamatydamos
tikrųjų savo vardų raides, dėl to šuns

nenorėjome prakalbėti.

Romualdas Rakauskas. Iš ciklo „Žydėjimas“, 1974–1984 m.

Kalbininkai ir poezija

Antanas Balašaitis

Kalbos tyrėjų, kartu ir poetų lietuvių filologijoje būta jau nuo XIX a. pradžios. Pirmiausia minėtinas Mažosios Lietuvos raštijos kūrėjas Liudvikas Gediminas Rėza (1776–1840), kėlęs lietuvių kalbos reikšmę mokslui, gynęs jos teises viešajame gyvenime. Kalbos mokslui priklauso jo dviejų dalių filologiniai Biblijos vertimo komentarai (1816–1824). Buvo pradėjęs rengti vokiečių – lietuvių kalbų žodyną.

L Rėza daug nusipelnė lietuvių literatūrai: 1818 m. Karaliaučiuje išleido Kristijono Donelaičio „Metus“ (Das JAHR in vier Gesängen) su pratarne ir vertimu į vokiečių kalbą. Padarė pradžią ir folkloristikai, išleido pirmąjį lietuvių liaudies dainų rinkinį „Dainos oder Litthauische Volkslieder“ (1825). Žinomi tik keletas L. Rėzos lietuviškai parašytų eilėraščių: „Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos“ (skirtas Karaliaučiaus universiteto Lietuviškojo seminario jubiliejui), „Prasta giesmele, pabus“ (sajungininkų pergalei prieš Napoleoną pašlovinti). Daugiausia eiliavo vokiškai. Minėtina idilė „Kelionė tėviškėn“ ir elegija „Nugrimzdęs kaimas“ apie gimtąjį 1786–1797 m. smėlio užpustytą Kārvaičių kaimą Kuršių nerijoje netoli Pervalkos: „Kas bežinos po amžių tavo vietą, žydinti tėviške, / kurioj mano dainos skambėjo? / Bet tavęs, liūdnoji šalele, niekad mylėt nenustosiu / ir kiekvieną medį, kurs žuvo, savo sieloj nešiosiu.“

Vyskupas Antanas Baranauskas (1835–1902) mūsų literatūrą išgarsino gimtąja anykštėnų tarme sukurta poema „Anykščių šilelis“ (1858–1859) ir eilėmis. Poemą apie Lietuvos gamtą jis pradėjo dar baigdamas Varnių kunigų seminariją ir baigė jau Sankt Peterburgo dvasinės akademijos studentas (1858–1859 m.). Tai buvo ižesto klieriko atsakas seminarijos retorikos profesoriui, pareiškusiam, kad lietuvių prastuoliška kalba netinkanti poezijai. Jurkšto Smalaušio slapyvardžiu poema buvo išspausdinta Lauryno Ivinskio 1860 ir 1861 m. kalendoriuose, vadinamuose metaskaitliais. A. Baranauskas paliko ryškus pėdas ir lietuvių kalbotyroje. Lietuvių kalbos kursą skaitė Kauno kunigų seminarijos klierikams. Tas kursas iš užrašų buvo išspausdintas – ir „Kalbamokslis letuviszkos kalbos“ (1896) kurį laiką tarnavo kaip gramatikos vadovėlis. Be samprotavimų apie kalbos reikšmę indoeuropiečių kalbotyrai, išleistų Rusijos mokslų aka-

demijos „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną“ (1898), Baranauskas daug nusipelnė lietuvių dialektologijai: pirmasis pateikė detalią ir gerai motyvuotą lietuvių tarmių klasifikaciją. Ja remiamasi ir dabartinių dialektologų darbuose. Vertingi ir jo iš klierikų surinkti rytiečių tarmių tekstai, su Hugo Weberio įvadu išleisti Veimare „Ostlitauische Texte“ (1882). Todėl L. Rėza ir A. Baranauskas plačiai aptariami tiek literatūros, tiek ir lietuvių kalbos enciklopedijose.

Abiejose enciklopedijose minimas ir didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ redaktorius profesorius Juozas Balčikonis (1885–1969). Jaunystėje „Viltyje“ ir kituose laikraščiuose Svyrūnėlio slapyvardžiu buvo paskelbęs eilėraščių, keletą pasakėčių, epigramų. Žinomas jis ir kaip vertėjas jaunimui reikiamos literatūros. Į gyvenimo galą pamėgino versti ir poeziją. To vertimo istorija tokia. Žinomam „Vagos“ leidyklos redaktoriui, buvusiam didžiojo žodyno talkininkui ir bendradarbiui Aleksandrui Žirguliui 1966 m. profesorius prasitarė turintis kažkokio jau mirusio Kėdainių bajorėlio išverstą Adomo Mickevičiaus poemą „Gražina“, duotą jam pageduoti. Žodynininkas Antanas Lyberis, matęs rankraštį, teigia, jog tai ne tariamo bajorėlio, o paties Balčikonio vertimas su jo kalbai būdingu liaudišku stiliumi. Kadangi tuo metu buvo jau išleisti du šios poemos vertimai (Vytauto Sirijos Giros ir Justino Marcinkevičiaus), šis profesoriaus paskutinis mėginimas prisiliesti prie poezijos taip ir liko kaip įvairiopo veiklos faktas kalbininko biografijoje. Enciklopedijoje apie tai neužsimenama, bet rašoma knygoje „Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną“. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį (2006).

Iš kuklumo kylantis anonimiškumo siekimas būdingas ir kitiems kalbininkams. Nepriklausomybės atkūrimo metais

(1990) pasirodė Vytauto Dubindrio eilėraščių knygelė „Vigilijos“. Papildyta iš rinkinio „Anapus rudens“ (1995) ji pakartota 2005 m. Šiame leidime greta slapyvardžio Vytautas Dubindris pridėta jau ir pavardė – Vytautas Ambrazas (1930–2017). Jos savininkas – Lietuvių kalbos instituto mokslininkas – akademinės „Lietuvių kalbos gramatikos“ (1965–1976) vienas iš svarbiausių autorių ir mokslinių gramatikų rusų ir anglų kalbomis atsakingasis redaktorius.

Ką galėtų reikšti toks simbolinis knygelės pavadinimas? Šiuo lotynų kalbos žodžiu (vigilia „budėjimas“) vadinamas krikščionių maldingas laukimas ateinančios didelės šventės, dažniausiai Velykų. Taigi ir rinkinio eilės turbūt skirtos laukiamai tautos prisikėlimui.

„Vigilijų“ pratarinėje autorius paaiškina: „Tais laikais, kai šie eilėraščiai buvo rašomi, apie jų spausdinimą negalėjo būti nė

Kalbininkas Jonas Klimavičius (poetinis slapyv. Klemensas Gerulis)

minties. Kelią į viešumą jiems atvėrė Laisvė. Į skaitytojų rankas jie patenka pavėlavę, bet kalba apie dalykus, kurie yra amžini“. Daugelio eilėraščių nurodytos sukūrimo datos (nuo 1947 iki 1971 m.). Jos rodo, kad autorius pradėjo eiliuoti studijuodamas Vilniaus pedagoginiame institute. Rinkinyje 61 eilėraštis. Jie sugrupuoti tuzinais į skyrelius: „Ženklai danguje“, „Įrašai“ ir „Vigilijos“. Pradžioje „Trys paskyrimai (Perkūnui, Žalčiui ir Žemynai)“, o pabaigoje „Vario raizginiai“, „Iš mirusiųjų knygos“. Eilėraštyje „Skorpionas“ kalbininkas vertina tradicijas ir išaukština žodį:

*Į krantą išplauti drumstos laikų vilnies
išdidūs pakartokim seną ritualą.
Per amžius užkeikta daiktų prasmė,
tik žodis skamba kaip taurus metalas.*

Eilėraščio „Riteriai“ elegiški vaizdai ir parašymo laikas – 1948 metai – vyriausiuosius skaitytojus nukelia į šiurpius pokario laikus:

*Mes gulim aikštėje ant akmenų
užkloti gedincio dangaus calūno
ir išlupti iš žuvario šarų
kaip sunkūs vaisiai noksta mūsų kūnai.
Nė vienas nežadėjom nugulėt,
kai žemė atsivėrus mums po kojom degė.
Tai buvo neįmanoma! Kieno dabar eilė
įsmeigt į juodą sostą savo špagą?*

Pragyvento laiko atšvaitų ir pamąstymų gausu ir kitame didesniame (246 psl.) Klemenso Gerulio slapyvardžiu išleistame intelektualios poezijos rinkinyje „Žvaigždės kritimas“ (2008). Kad tai kalbininko Jono Klimavičiaus kūryba, rodo eilėraštis „Išėina ir sugrįžta“, įdėtas į darbo pabaigtuvėms skirtą leidinį „Dvidešimt lietuvių kalbos žodyno tomų“ (2002). Knygoje per pusantro šimto 1994–2008 metais sukurti eilėraščiai su pažymėtomis datomis. Knygos pabaigoje „Žodis skaitytojui“, kuriame autorius pasiaiškina, jog septintajai tauriajai aistrai buvo pasidavęs daugiau kaip prieš pusšimtį metų, taigi dar mokyklos suole, ir dėkoja Dievui už supratimą, kad tada rimtai eiliuoti nebuvo apie ką. Todėl ir nepagarbinęs kruvinojo stabo. Tik atėjus ilgai lauktam tautos išsilaisvinimui pradėjo eiliuoti.

Pavadinęs knygą „Žvaigždės kritimu“, autorius pirmąjį eilėraščių „Vasaros žvaigždėkritis“ paskyrė dangui, jo keliama visatos didybei:

*Tai stebuklų bažnyčia!
Žvaigždės žėri kaip žvakės,
Rodos spragsi aukštybių skliaute.
Amžinybių žinyčia –
Mirguliuoja plaštakės
Ugniašviesiam tylybių sraute...*

Profesorius Vytautas Ambrazas (poetinis slapyv. Vytautas Dubindris)

Rašytojo užrašai

Atkelta iš 3 psl.

Deja, vyresniajai dukrai Stanislava, neseniai ištekėjusiai už pienininko Jono Misevičiaus, likimas buvo negailestingas. Jaunąją šeimą, turėjusią Dučiuose 32 hektarų ūkį ir importavusią į užsienį sviestą, išvežė pirmuoju ešelonu 1941 metų birželio viduryje.

Stanislava Poželaitė – gimnazistė, 1928 m.

B. Poželaitė-Katinienė pasakojo, jog tas baisias dienas prisimenanti lyg šiandien. Namiškiams apie tai pranešę anksti rytą į Linkuvos pieninę, kurioje dirbo Misevičiai, pieną atvežę kaimiečiai. Ešelonui stovint Šiaulių geležinkelio stotyje, mama nuvyko ten, tačiau pasikalbėti su dukra vaгонius su nelaimingaisiais saugantys rusai neleido. Nuėjo į prokuratūrą. Rušiskai kalbančiam prokurorui išaiškino (buvo gimusi Rygoje ir tą kalbą mokėjo), kad dukra nieko blogo nepadariusi, taip pat ir žentas, prašė padėti. „Gera, – pasakė Linkuvos prokuroras, – ateikit rytoj“. Kitą rytą į prokuratūrą moteris išsiruošė su lauknešėliu – rūkytu kumpiu, duona, ruginuke, deja, nieko paguodžiančio neišgirdo: „Mes jums nieko padėti negalim“.

– Sėseriai jokio kaltinimo nebuvo pareikšta. Gal dėl to, kad buvo inteligentai, išvežė. Tą naktį taip pat suėmė gimnazijos direktorių Bražiūną, kitus miestelio mokytesnius žmones. Misevičiai priklausė šaulių organizacijai, daugiau niekuo neišsiskyrė, – pasakojo ponია Bronislava.

Vos prieš metus susituokusius Misevičius išskyrė dar Naujojoje Vilnioje. Jonas pateko į Krasnojarsko kraštą, ten lageryje mirė 1943 metais. Stanislavą nuvežė į Tomsco sritį. Persalo, pradėjo sirgti, sunkios gyvenimo sąlygos nualino organizmą. Mirė tuoj po Stalino mirties, 1953-aisiais, būdama 42 metų. „Net kapo neliko, – braukia ašarą sesuo. – Ten, kur Stanislavą

palaidojo, vėliau gyvenvietę užstatė“.

Išskyrė likimas Bronislavą ir su jaunesniu broliu Vytautu, atsidūrusiu JAV. Veterinariją pasirinkusiam broliui tėvas užrašė ūkį, tačiau savo žeme pasidžiaugti galėjo vos porą metų prieš mirtį. Norėjo grįžti iš tolimosios Omahos visam laikui (savo dalį žemės Vytautui atidavė ir Vladas su Bronislava), bet nespėjo – iškeliavo Anapilin pusmečiu vėliau kaip Vladas.

GRAŽIAUSI PRISIMINIMAI SUSIJĘ SU STEIGVILIAIS

Visi gražiausi ponios Bronislavos prisiminimai susiję su Steigviliais. Jų šeima visada turėjo gerą vardą. Tėvai buvo tikintys, važiuodavo į Lauksodžio bažnyčią ir vaikus veždavo. Kad Vladas taps kunigu, manyta, kai jis buvo dar vaikas. „Mama pasakojo: jau pirmuose skyriuose, grįžęs iš Biržių mokyklos, užlipdavo ant suolo, užsidėdavo rankšluostį ir laikydavo Mišias“. Būdamas klierikas, ne tik atostogaudavo gimtinėje, bet ir visus lauko darbus dirbdavo. „Ir visur tekinas. Ir dar vadovaudavo“. O pats iškiliausias prisiminimas – pirmosios primicijos 1937 m. birželio 27 d. Dabar tą šventę primena pluštas nuotraukų. Iš kilmės dalyvavo ne tik daug kunigų, didelė giminė, bet ir visas kaimas.

Vienoje iš tądien darytų nuotraukų – mama su šešiomis seserimis. Visos Leimontaitės buvo gimusios Rygoje. Garsiausia iš jų Antanina (g. 1896), nuo 1930-ųjų po vaidybos studijos pradėjusi dirbti Kauno valstybiniame teatre, o žymiausių laimėjimų pasiekusi Lietuvos akademiniame dramos teatre. Per dvidešimt dvejus metus sukūrė per keturiasdešimt ryškių, išimenančių vaidmenų.

Šiuose namuose dažnai lankydavosi, vasaromis ir atostogaudavo advokatas Vladas Požela, ponios Bronislavos dėdė. Tuo metu jis jau nebuvo ministeris, tačiau, anot pašnekovės, buvo labai gerbiamas ir įdomus žmogus. „Tik dėdina, Estijos vokiečių, buvo savotiška. Kaimo žmonės jai nelabai patikdavo“. Repatrijavę jų šeima prieš karą, atsidūrė Australijoje. Dėdė dabar primena jo „Jaunystės atsiminimai“ – 1971 metais išleistą knygą 1991 metais atvežė ir padovanojo pusseserė Izolda Poželaitė-Devis, Lietuvoje dabar gerai žinoma visuomenės veikėja, diktantų konkursų anglų kalba rengėja. Deja, ir jos jau nebėra.

GIMINYSTĖ SU KAROLIU POŽELA

„Karolio šeima tolimesnė. Jis – tėvo pusbrolis“, – sako ponია Bronislava, gimusi prieš trejus metus iki jo sušaudymo. Ji gerai prisimena tik K. Poželos tėvo brolių rimorių (taip vadindavo tuos, kurie siuvo gyvuliams pavalkus) ir Karolio seserį Kazę, kuri dažnai lankydavosi pas ją Šiauliuose. Pamena ir šneką gimtinėje, kad dėdė advokatas labai gailėjosi Karolio, nes jų pažiūros buvo panašios. Bronislavos tėvas nieko blogo apie Karolį nėra pasakojęs, tik sakydavo, kad jo buvo „tokie įsitikinimai“.

Gal Karolio šeima buvo neturtiniga, kad vienas iš vaikų tapo bolševiku? „Ne. Tėvai buvo labai turtingi, turėjo 72 hektarus žemės, buvo tikintys, tvarkingi žmonės“, – sako B. Poželaitė-Katinienė, pridurdama, kad Gaška, Požela, Stripeikis, Diržiuose suorganizavę per du kilometrus nuo Steigvilių bolševikų kuopeles, vietos žmonių vadinti „bastūnais“. □

Kalbininkai ir poezija

Atkelta iš 7 psl.

Toliau – ilgesio kupini autoriaus prisiminimai apie kaimą eilėraštyje „Tėviškės trobelė prie kelio“, kur kvepėjo raudonos pinavijos ir dūzgė liepa prikviptus. Tuo keliu autorius išėjo į mokslo gyvenimą:

*Į gyvenimą knygų –
Mokslo kelią vargingą.
Kaip lemties aukso stygų
Man to vieškelio stinga.*

Iš gyvenimo kelio tolio kūrėjas geriau regį savąją būtovę:

*Ir gimtą namą mato kaip šventovę,
Tačiau negrįš jau niekad tuo keliu
namolio.*

Grauduliu persunkti autoriaus prisiminimai eilėraštyje „Tėviškėlės nė ženklo...“, kur būdavo svyruonėliai kasočiai sustoję/ iš kelionės sugrįžtančiam moja, todėl

*Dieną naktį vasarą žiemą
Vis regiu akyse gimtą kiemą,
Stubą, klėtį, tvartą ir kluoną,
Karštą krosnį ir minkomą duoną.*

Odė tėviškei baigiama elegišku lemties akordu išėjusiems iš kaimų į miestus:

*O galiausiai priglaudžia žemelė
Man ne tėviškės – Vilniaus smiltelė
Paskirta – ne gimtinė... Likime!
Išėjūnam mirt ten, kur negimė.*

Tai pačiai netektos tėviškės temai skirtas kaimo suniokojimą smerkiantis eilėraštis „Dvasia namų neranda“. Autorius prisimena: „Už vieškelio svyravo jovarai/ Kaip broliai trys greta sustoję. Deja, pasikeitė visas kai girti sribai dainas ir pasakas

sušaudė, kai į kolchozus žmonės brukti kaip gyvuliai į gardą, praradę savastį ir vardą, o vėliau melioracija plačių laukų išvarė žmones iš sodybų, seniai trūnija užrausti trys jovarai, sodybviets be šeimininkų.“

Pilietiškas požiūris skelbiamas eilėraštyje „Prisiminki, pagalvoki“. Priminęs brandintą sunkią viltį „Lietuvos, kalbos, tautybės / Pavergtos, niektos, draustos“, autorius kreipiasi į skaitytoją: „Mielas drauge,/ Pagalvoki,/ Kur mes einame, kur brendam,/ Spėję laisvėje atšilti,/ Kad nestengiam lietuviybės/ Atgaivinti nuskriaustos.“

Laikų ir kalbos kaita apibendrinta eilėraštyje „Išeina ir sugrįžta“:

*Vaikai išeina nuo mamų,
Išeina dainos iš trobos,
Daiktai išeina iš namų,
Išeina žodžiai iš kalbos.*

Tad gal reikia džiaugtis, kad:
*Prie motinų kapų vaikai
Ir dainos grįžta į dainyną,
Prie Rumšiškių trobų daiktai
Ir žodžiai grįžta į žodyną.*

Po „Žvaigždės kritimo“ praėjus trejiems metams Klemensas Gerulis pasirodė su dovana Lietuvos vardo jubiliejui – išleido 20 dalių giesmę su prologu ir finalu „Tūkstantmetė Lietuva“ (2011). Skirdamas savo kūrinį tautos vaikams ir vaikaičiams joje autorius gieda apie žinotinus svarbiausius praeities įvykius: lietuvių tautos žygį „iš amžių glūdumos į istoriją – Valstybę ir Bažnyčią, tiesą ir laisvę“. Giesmėje primintos „jos didvyrių ir savanorių kovos, kankinių aukos, išminčių ir kūrėjų šviesa, pergalių ir netekčių kraujas – iki Kovo 11-osios“.

Pabaiga kitame numeryje

Kultūros kronika

Lietuvos Kultūros ministerijos kasmet organizuojamame Knygos meno konkurse geriausioms meninio apipavidalinimo ir poligrafinio atlikimo knygoms išrinkti šiemet pateikta 130 leidinių. Pagrindinė metų premija paskirta Sigutei Chlebinskaitei už jautrią estetiką ir conceptualią visumą knygoje: Icchokas Rudaševskis, „Vilniaus geto dienoraštis. 1941–1943 / Togbukh fun Vilner geto. 1941–1943“ (leidėjas Lietuvos žydų (litvakų) bendruomenė, spaustuvė UAB Standartų spaustuvė). Kitos šešios premijos įteiktos pagal temines grupes: Grožinė literatūra ir eseistika, Knygos vaikams, Mokslinės, dalykinės knygos, vadovėliai, Meno leidiniai (monografijos, katalogai, albumai), Meninės ir dokumentinės fotografijos leidiniai, Bibliofiliniai ir eksperimentiniai leidiniai.